

ISLAMSKE STUDIJE NA PRAGU 21. VIJEKA:

NASLIJEĐE PROŠLOSTI I IZAZOVI BUDUĆNOSTI

Fikret KARČIĆ

Dvadeseti vijek bio je veoma važan period u historiji islamskog obrazovanja. Naslijeđeni postklasični koncepti su bili preispitani, institucije reformisane, napori da se obnovi islamska epistemologija su preduzeti a nove akademske institucije ustanovljene. Izučavanje islama izašlo je iz okvira tradicionalnih islamskih škola, ušlo u okvire modernih univerziteta Istoka i Zapada i potvrđeno kao ustanovljena akademska disciplina. Kao rezultat svih ovih procesa, početak 21. vijeka zatekao je u oblasti metodologije prezentiranja i izučavanja islama ostatke prošlosti, utjecaje modernosti i pokazatelje budućnosti.

Ovaj rad nastoji da identifikuje glavne procese koji su tokom 20. vijeka utjecali na islamske studije u muslimanskim zemljama i oblikovali opće metodološke pristupe u prezentiranju i izučavanju islama.

1. Naslijeđe prošlosti: dualitet znanja i tradicija medresa

Najveći dio historije islama protekao je u znaku prevladavanja koncepta dualiteta znanja, odnosno podjele znanja u dvije vrste na osnovu kriterija izvora, metoda istraživanja, društvene funkcije i slično. Na taj način znanje je bilo podijeljeno na

“vjersko” i “svjetovno”, “tradicionalno” i “racionalno” “šerijatsko” i “ne-šerijatsko”, “arapsko” i “strano”.¹

Nauke koje su bile izvedene iz Objave (Kur’an i sunnet) nazvane su “vjerskim naukama” (*Al-ulum al-diniyya*, *Al-ulum al-islamiyya* ili *Al-ulum al-shar’iyya*). Ove nauke naslanjaju se prvenstveno na Objavu kao metodu spoznaje. Nauke koje se oslanjaju prvenstveno na um, eksperiment ili čula nazvane su “ne-šerijatske nauke” (*ulum ghayr shari’a*).

Princip dualiteta na ovaj način zamijenio je koncept integrisanog znanja - *Ilma* - koji je postojao u prvim vijekovima islama, kada je titula *alima* pripadala ne samo znalcu šerijatskih nego i racionalnih i prirodnih nauka. Podjela znanja u dvije kategorije dovela je do podjele obrazovnih institucija u dvije vrste - vjerske i svjetovne - a samim tim do pojave dva različita i često suprotstavljena intelektualna profila - uleme i svjetovne inteligencije.

Karakteristična historijska ustanova za izučavanje islamskih nauka bila je medresa - rezidencijalna škola ili koledž.² U medresama su se u načelu izučavale i “tradicionalne” i “racionalne” discipline. Ustvari, odnos između ove dvije grupe disciplina bio je najvažnije pitanje u pred-modernoj historiji islamskog obrazovanja. U nekim slučajevima naglasak je dat na

“tradicionalne” discipline, u drugim slučajevima na “racionalne”. Vrsta izučavanih predmeta u medresama u određenom historijskom periodu zavisila je od šireg društvenog i političkog konteksta. Naprimjer, u Osmanlijskoj državi nakon 16. vijeka ravnoteža između “tradicionalnih” i “racionalnih” disciplina bila je poremećena na štetu ovih posljednjih. Nije slučajno da je to doba označilo početak osmanlijske dekadencije.

Nedavno objavljene studije o medresama Osmanlijske države, Mogulske Indije, i Safavidskog Irana, pokazuju da je postojao visoki stepen zajedničkog znanja i veza među školama u ove tri države uprkos ideoloških (sunni-ši'a) i političkih razlika.³ Zajednički elementi bili su izraženi u nastavnom planu i udžbenicima koji se odnose na arapski jezik, retoriku, logiku, filozofiju i matematiku. U ovim školama predavale su se sljedeće discipline:

1. *Al-ulum al-naqliyya*: Tefsir, Hadis, Arapski jezik, Fikh i Usul-al fikh.

2. *Al-ulum al-aqliyya*: Logika, Filozofija, Matematika, Medicina.

Teologija (*Kalam*) mogla je pripadati bilo kojoj kategoriji u zavisnosti od opće metodološke orijentacije discipline i utjecaja filozofije na njen sadržaj.

Red izučavanja ovih predmeta bio je određen različitim kriterijima. Teorijski, kako to objašnjava osmanlijski učenjak 17. vijeka Hadži Halifa, pripremni predmeti dolazili su prije glavnih, književnost prije logike, logika prije teorije i metodologije prava a ova prije pozitivno-pravnih grana.⁴ U pogledu dnevnog rasporeda predavanja, nauke Kur'ana, Hadisa i Fikha izučavane su iza sabaha, Arapski jezik i njegove discipline iza podne a ostali predmeti nakon akšam-namaza.

Osnovna metoda poučavanja bila je čitanje (*qira'ah*) odgovarajućeg udžbenika od strane nastavnika. Očekivalo se da nastavnik govori tekst napamet u skladu sa pravilom “znanje je u prsima ljudi a ne u napisanim redovima” (*Al-ilm fi sudur la fi sutur*). Također se praktikovalo da neko od studenata čita tekst a nastavnik sluša i po potrebi koriguje. Udžbenici u medresama pred-modernog vremena bili su uglavnom komentari ili glose poznatih djela. Na taj način studenti nisu imali direktan kontakt sa originalnim djelima islamskog naslijeđa.

Druga metoda poučavanja bila je diktiranje (*imla'*) i pravljenje bilježaka (*ta'liqah*). Na časovima Hadisa tekst je diktiran i bilježen doslovno. Na časovima Fikha, studenti su bilježili samo bitne elemente predavanja i diskusija. Pisanje bilježaka u toku predavanja bilo je umjetnost samo po sebi.

Glavni metodi učenja bili su: memorisanje (*hifz*), ponavljanje (*i'adah*), razumijevanje (*dirayah*), diskusije (*mudhakarrah*) i prepisivanje bilježaka (*kitabah*).⁵

Nije bilo formalnog upisa i registracije, učionica i klupa, razreda, ocjena, pismenih ispita, školske godine i ostalih obilježja modernog obrazovanja. Na kraju studija student je dobivao diplomu (*idžaza*) od svog nastavnika a ne od institucije. *Idžaza* je uvijek bila specifična - odnosila se na odgovarajuće discipline i odgovarajuće udžbenike. Glavna funkcija idžaze bila je da osigura autentični prijenos znanja.

2. Utjecaj modernog doba

Moderno doba u muslimanskom svijetu započelo je Napoleonovom invazijom Egipta 1798. Uslijedili su projekti modernizacije kao što je Tanzimat u Osmanlijskoj državi (1839.-1876.), koje su slijedile i druge muslimanske države. Širenje modernih ideja i institucija u muslimanskom svijetu dostiglo je zenit tokom 20. vijeka. Ovaj proces donio je suštinske promjene u poziciji islamskih studija i metoda njihovog izučavanja. Najznačajniji procesi koji su utjecali na poziciju islamskih studija kao akademske discipline bili su: reforma tradicionalnih islamskih univerziteta, otvaranje modernih univerziteta, razvoj studija religije i islamskih studija na Zapadu i otvaranje novih islamskih univerziteta.

2.1. Reforma tradicionalnih islamskih univerziteta: primjer Al-Azhara

Reforma Al-Azhara počela je 1872. a nastavljena 1896., u vrijeme šejha Muhammada Abduh, kada je nastavni plan obogaćen novim predmetima (Historija islama, Geografija, Etika, Matematika i sl.).⁶ Godine 1936. Al-Azhar je reorganizovan u moderni univerzitet koji se sastojao od tri odvojena fakulteta: Usul al-Din,

Shari'a i Arapski jezik. Ustanovljeni su različiti nivoi obrazovanja, programi, stručni i naučni stepeni elaborirani. Nastavni plan suštinski je ostao u okviru tradicionalno definisanih "vjerskih nauka". Naprimjer, na Fakultetu za Usul al-Din, predavani su slijedeći predmeti: Tevhid, Logika, Filozofija, Etika, Tefsir, Hadis, Arapska književnost, Historija islama, Psihologija i Retorika.

Godine 1961. izvršena je nova reforma Al-Azhara koja je odredila današnji oblik strukturu i funkciju ovog univerziteta. Najvažnija novina koju je ova reforma donijela jeste otvaranje novih programa izvan tradicionalno definisanih "vjerskih nauka". To su: Komercijalne studije i organizacija poslova, Inženjering, Poljoprivreda, Medicina i Pedagogija. Zakon iz 1961. osigurao je pravnu osnovu za otvaranje "fakulteta islamskih studija" (*Kulliyat al-dirasat al-islamiyyah*), čiji tačan broj će biti ustanovljen podzakonskim aktima. Ovaj zakon unio je u zvaničnu upotrebu termin "islamske studije" (*al-dirasat al-islamiyyah*) koji će kasnije preuzeti brojne muslimanske visokoškolske institucije. U praksi Al-Azhara "islamske studije" uključuju pored tradicionalnih "vjerskih nauka" neke predmete iz oblasti "humanities" i društvenih nauka.

Danas na Al-Azharu postoje sljedeći fakulteti islamskih studija: Fakultet za Usul al-Din, sa odsjecima za Tefsir, Hadis, Akaid i Filozofiju i islamsku misiju (*Dawa*); Fakultet za šerijat i svjetovno pravo sa odsjecima za Usul al-fikh, Fikh, Upporedni fikh i šerijatsku politiku; Fakultet za islamsku misiju sa odsjecima za islamsku kulturu i uporedne religije; Fakultet za Arapski jezik sa odgovarajućim odsjecima i Fakultet za islamske studije sa odsjecima za šerijat, Usul al-Din i Arapski jezik, koji predstavlja raniji Al-Azhar u minijaturi.⁷

2.2. Otvaranje modernih univerziteta: primjer Darulfununa u Istanbulu

Prvi moderni univerziteti u muslimanskom svijetu, oblikovan po uzoru na Evropske modele, otvoreni su tokom druge polovine 19. vijeka (Univerziteti u Calcutti, Bombayu i Madrasu 1857.). Ova aktivnost nastavljena je tokom prve polovine 20. vijeka (Darulfunun u Istanbulu, Egipatski/Kairski univerzitet, Muslimanski univerzitet Aligarh) i dostigla klimaks u drugoj polovini 20. vijeka. Otvaranje ovih univerziteta otvorilo je

pitanje mjesta islamskih studija u njihovim nastavnim planovima i programima. Jedan odgovor na ovo pitanje ponuđen je projektom Darulfununa u Istanbulu.⁸

Darulfunun je osnovan 1863. kao politehnička škola da bi se 1900., povodom proslave 25 godina vlasti sultana Abdulhamida II transformisao u univerzitet pod imenom Darulfunun-i šahane. Ovaj univerzitet je uključivao tri fakulteta: Književnost i filozofiju (*Edebijat ve hikmet*), Prirodnomatematicke nauke (*Ulum-i Riyaziyye ve Tabiiyye/Funun*) i Visoke vjerske nauke (*Ulum-i Aliyye-i Diniyye/Ilahiyat*). Na ovaj način islamske studije na Darulfununu tretirane su kao punopravna akademska disciplina slično teološkim studijama na evropskim univerzitetima. Institucionalni okvir za islamske studije bio je fakultet podijeljen na odgovarajuće odsjeke. Ovaj fakultet je u periodu između 1914-1924. bio uključen u sastav nove medrese poznate pod imenom Darulhilafeti'l Aliyye.

Godine 1924. islamske studije vratile su se ponovo u okvir Darulfununa sada nazvanog Istanbulski univerzitet. To je bilo praćeno službenim prihvatanjem novog naziva za islamske studije - *Ilahiyat* (teologija) - po čemu će Turska biti jedinstvena u islamskom svijetu. Od 1924. do ukidanja 1933., Teološki fakultet (*Ilahiyat fakultesi*) djelovao je u okviru Istanbulskog univerziteta. Organizacija studija bila je modernizovana: uveden je sistem semestara, pismeni ispiti, pisanje teza, evropske titule za predavače itd. U isto vrijeme Teološki fakultet je publikovao svoj akademski časopis pod nazivom *Darulfunun Ilahiyat Fakultesi Mecmuasi*, prvi takve vrste u muslimanskom svijetu, gdje su publikovani originalni radovi nastavnika i prijevodi radova evropskih stručnjaka za religiju. Godine 1992. Teološki fakultet je ponovo vraćen u sastav Istanbulskog univerziteta. U međuvremenu, od 1949. pa nadalje teološki fakulteti su otvarani postepeno u sastavima drugih turskih univerziteta širom Republike.

2.3. Razvoj studija religije i islamskih studija na Zapadu

Tokom druge polovine 19. vijeka u Evropi su se razvile svjetovne studije religije pod imenom *Religionwissenschaft* ili Studije religije.⁹ Ova

disciplina bila je svjetovna u smislu da je koristila metodologiju humanističkih i društvenih nauka na izučavanje fenomena religije a ne metode teologije. Zbog toga je bila i situirana u akademske institucije izvan teoloških škola. Cilj Studija religije bio je da prikuplja podatke o historiji religija, da osigura uvid u razvoj historijskih religijskih zajednica i da sagleda ljudsko religijsko iskustvo iz jedinstvene ili sistematske perspektive. Da bi ostvarila ove ciljeve nova disciplina je razvila dva svoja glavna područja - sistematske studije religije (fenomenologiju religije) i komparativne studije religije (komparativna religija). U tim okvirima razvijeno je nekoliko novih metodoloških pristupa: historijski, arheološki, antropološki, sociološki, psihološki i filozofski. Za izučavanje religije sa stanovišta ove discipline i njene metodologije formirane su krajem 19. i početkom 20. vijeka odsjeci i katedre religijskih studija na većini zapadnih univerziteta. Ovaj razvoj imaće svoj odraz u programima i metodologiji islamskih studija u muslimanskom svijetu.

Tokom 19. vijeka akademsko izučavanje islama postalo je zasebna disciplina na evropskim univerzitetima.¹⁰ Metodološki okvir za ovu disciplinu osigurale su Orijentalne studije (Orijentalistika). Osnovu orijentalističke metodologije osigurali su evropska filologija 19. vijeka i svjetonazor romantizma sa svojim karakterističnim interesom za prošlost i egzotiku. Orijentalne studije u Evropi rezultirale su značajnim dostignućima u oblasti kritičkog publikovanja djela islamskog naslijeđa i izučavanja geografije, historije, i kulture muslimanskih naroda. Ove studije su, međutim, usvojile i metodologiju evropskog biblijskog kriticisma i primijenile je na izučavanje izvora islamskog učenja. Taj pristup i objašnjenja koja su na njemu utemeljena odbačeni su od strane muslimana i bili su razlogom mnogobrojnih polemika i negativnih konotacija koji su pratili termin "orijentalizam".

Tokom druge polovine 20. vijeka naučni interes za izučavanje islama i muslimana povećao se i prešao na drugu stranu Atlantika prateći vodeću poziciju Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u zapadnoj hemisferi. Razlozi za povećani interes za islamske studije sada su postojali sve više praktično politički. To se odrazilo i u prihvatanju novih metodoloških okvira za izučavanje islama i

muslimana. Jedan od tih okvira bile su regionalne studije (*area studies*), gdje je islam izučavan kao komponenta kulture i društvenog uređenja regiona kao što su: Srednji Istok, Južna Azija, Jugoistočna Azija, Centralna Azija itd. Novi metodološki pristupi zahtijevali su nove metode istraživanja. Za razliku od orijentalista 19. vijeka koji su se uglavnom oslanjali na filologiju i historiografiju orijentalisti druge polovine 20. vijeka koriste više metode društvenih nauka posebno antropologiju, sociologiju i političke nauke.¹¹

Novi metodi omogućili su orijentalistima da istražuju društveni kontekst islama, manifestaciju islama u društvenim institucijama i kulturi, društvene promjene i njihove posljedice za tradicionalne religije, muslimanske društvene i vjerske pokrete i islamsku dimenziju političkog razvoja u muslimanskom svijetu u nacionalnim i međunarodnim razmjerama.

Razvoji u oblasti savremenih islamskih studija na Zapadu utjecali su na teorijski i institucionalni okvir islamskih studija u muslimanskom svijetu. To će biti vidljivo posebno u vidu primjene metodologije društvenih nauka za izučavanje islama i njegove uloge u historiji.

2.4. Uspostavljanje novih islamskih univerziteta: primjer Međunarodnog islamskog univerziteta u Maleziji

Sedamdesetih godina 20. vijeka manifestovali su se različiti aspekti obnove islama koja je pratila početak 15. hidžretskog vijeka. Između ostalog, vođene su znanstvene debate o neophodnim mjerama za rekonstrukciju islamske civilizacije. U tim debatama često je isticano da se rekonstrukcija islamske civilizacije ne može izvršiti bez oživljavanja njenog kamena temeljca - islamskog svjetonazora i teorije znanja koja operacionalizuje taj svjetonazor. Dosljedno tome, rekonstrukcija islamske civilizacije povezana je sa rekonstrukcijom islamskog svjetonazora i odgovarajuće epistemologije. Dualitet postklasične muslimanske klasifikacije znanja postao je predmet kritike jednako kao usvajanje zapadne epistemologije i pratećih obrazovnih institucija. Nastao je pokret za "islamizaciju znanja".

Osnovna premisa ovog intelektualnog napora bila je da se stvarni preporod Ummeta ne može postići bez promjena u obrazovanju a da se ta

promjena ne može postići bez integracije “islamskih” i “svjetovnih” grana znanja. Cilj ovog nпора, prema prof. Ismailu Raji al-Faruqiju, jednom od njegovih osnivača, bio je da “preoblikuje cjelokupno naslijeđe ljudskog znanja sa stanovišta islama”.¹² Daljnji ciljevi i metodologija ovog pokreta bili su razrađeni. Metodologija je uključivala savladavanje modernih disciplina, savladavanje islamske baštine, traganje za kreativnom sintezom između njih na osnovu kritičke ocjene obje komponente i konačno oblikovanje disciplina prema islamskom modelu.

Ove premise i metodi našli su svoj izraz u osnivanju Međunarodnog islamskog Univerziteta u Maleziji (engleska skraćenica: IIUM), koji je postao jedinstven u muslimanskom svijetu s obzirom na koncept, mjesto islamskih disciplina u nastavnom planu i programu i način prezentacije.¹³

Univerzitet je osnovan 1983. od strane Vlade Malezije i početno kosponsorstvo Organizacije islamske Konferencije (OIC) i nekoliko muslimanskih zemalja. Univerzitet je precizno definisao svoju filozofiju, viziju i misiju. Osnovan je na učenju o znaju (*ilm*) kao Božijem amanetu ljudima da se koristi prema Božijim uputstvima a za ljudsku dobrobit. Stjecanje znanja je *ibadet*. Znanje sadržano u Objavi integriše se sa savremenim dostignućima u oblasti humanističkih i društvenih nauka koristeći saglasnost sa ciljevima i principima šerijata kao kriterij integracije.

Terminologija koju je uveo IIUM odražavala je nove koncepte. Islamske studije su označene kao “islamsko objavljeno znanje i naslijeđe” (*ma'arif al-wahy wa al-turath al-islami*). Ovaj termin razlikuje stalno i nepromjenljivo znanje sadržano u Objavi i historijsko i promjenljivo znanje sadržano u ljudskoj interpretaciji Objave. “Islamsko objavljeno znanje i naslijeđe” je integrisano sa “humanističkim naukama” (*human sciences*), terminom koji po sebi integriše “humanističke discipline” (*humanities*) i “društvene nauke” (*social sciences*).

Integracija je izvedena na nekoliko nivoa: odgovarajuća metodologija “humanističkih nauka” koristi se u izučavanju “islamskog objavljenog znanja i naslijeđa”, “humanističke nauke” su impregnirane principima i vrijednostima Objave, studenti “islamskog objavljenog znanja i naslijeđa” uzimaju drugu specijalizaciju (*minor*) u oblasti

“humanističkih nauka”, što po obimu iznosi 1/4 ukupnog broja predmeta, i obratno. Na kraju, u institucionalnom pogledu islamske studije i humanističke nauke čine jedan fakultet- Fakultet za Objavljeno Znanje i Humanističke Nauke.

Ostali fakulteti na Univerzitetu su također povezani sa “islamskim objavljenim znanjem i naslijeđem” ali ne u tolikoj mjeri kao “humanističke nauke”. Ta veza se vidi kroz obavezu ostalih studenata koji studiraju, naprimjer: ekonomiju, arhitekturu, inženjering, medicinu i sl., da pohađaju kurseve arapskog jezika i manji broj kurseva “islamskog objavljenog znanja i naslijeđa” (Islamski svjetonazor, Etika i fikih za svakodnevni život, Islamska civilizacija i sl.)

U ovom kontekstu islamske studije imaju tri cilja: (1) da daju budućim muslimanskim stručnjacima potrebnu islamsku dimenziju, (2) da svršenicima programa “humanističkih nauka” daju uvid u islamske studije i (3) da nude dodiplomske i post-diplomske Programe za islamske studije integrisanog profila.

U sadašnjoj organizaciji IIUM ove zadatke obavljaju četiri odsjeka “islamskog objavljenog znanja i naslijeđa”: Studije Kur’ana i sunneta, Usul al-Din i uporedna religija, Fikh i Usul al-Fikh i Opće studije. Ova četiri odsjeka čine jednu cjelinu (*Division*).

3. Glavni metodološki pristupi izučavanju islama na muslimanskim univerzitetima tokom 20. vijeka

Muslimanski univerziteti i visoke škole tokom 20. vijeka slijedili su različite metodološke pristupe prezentiranju islama i izučavanju islamskih nauka. Ovi metodološki pristupi nekada su bili rezultat novih paradigmi formulisanih da izazovu željenu promjenu u historijskoj poziciji muslimanskog Ummeta a nekada rezultat interakcije naslijeđene tradicije i modernih tokova. U osnovi mogu se identifikovati tri glavna metodološka pristupa prezentiranju islama i izučavanju islamskih nauka.¹⁴ Ti pristupi su ovdje označeni kao:

1. islam kao religija,
2. islam kao religija i civilizacija,
3. islam kao religijski svjetonazor.

Ovi glavni metodološki pristupi ili paradigme

identifikovane su ovdje kao idealne kategorije i kao takve imaju funkciju analitičkog sredstva koje nas može voditi razumijevanju prezentiranja islama i izučavanju islamskih nauka tokom 20. vijeka. Poznato je da idealne kategorije ne postoje u čistom obliku u historijskoj stvarnosti. Takav je slučaj i sa ovom klasifikacijom - ona se zasniva na preovlađujućim karakteristikama prezentiranja islama na konkretnim muslimanskim univerzitetima.

3.1. Islam kao religija

Za ovaj metodološki pristup karakteristično je da prezentira islam kao religiju (*din*), odnosno vjeru i pravo (*aqidah we shari'ah*). Izučavaju se tradicionalno definisane "vjerske discipline" koje su normativnog karaktera. Ne izučava se manifestacija islama u historiji niti muslimanska društva sa svim njihovim kompleksnim strukturama, karakteristikama i sudbinama. Naglasak je na onom što savremeni stručnjaci studija religije nazivaju "normativna religija".

Kao primjer ovakvog metodološkog pristupa može poslužiti *Dar al-ulum* u Deobandu. Ova ustanova uspostavljena je 1857. u jednom malom gradiću sjeveroistočno od Delhija. Njen cilj je da osigura transmisiju tradicionalnih "vjerskih nauka" kako su definisane u programu Dars-i Nizami od strane tradicionalne muslimanske uleme hanefijskog mezheba iz učilišta Firangi Mahal u Lucknow.¹⁵ Program ove škole uključuje predmete: Arapski jezik (gramatika, sintaksa, retorika), Tefsir, Hadis, Fikh, Usul al-fikh, Logika, Kelam i Matematika.

3.2. Islam kao religija i civilizacija

Ovaj metodološki pristup prezentira islam kao religiju koja se historijski manifestovala kao jedna od velikih civilizacija. Izučavaju se normativne islamske discipline (one koje se bave idealima islama) kao i opisne discipline (one koje se bave historijskim manifestacijama i stvarnošću islama). Pažnja koja se daje disciplinama varira od slučaja do slučaja. U okviru ovog pristupa naglasak može biti na različitim elementima koje čine civilizaciju: jezicima i književnosti, religiji i civilizaciji, umjetnosti i civilizaciji itd.

Kao primjer za ilustraciju ovog metodološkog pristupa može poslužiti nastavni program savremenih teoloških fakulteta u Turskoj. Ovi fakulteti slijede standardizovani nastavni program te će se uzeti Teološki fakultet Marmara Univerziteta u Istanbulu kao predstavnik cijelog modela.¹⁶ Ovaj teološki fakultet podijeljen je u tri odsjeka: Temeljne islamske discipline (*Temel islam bilimleri*), Filozofske i religijske discipline (*Felsefe ve Din bilimleri*) i Islamska historija i umjetnost (*islam Tarihi ve Sanaatlari*). Odsjek Temeljnih islamskih disciplina ima katedre za Tefsir, Hadis, Islamsko pravo, Kelam, Historiju islamskih mezheba, Tesavuf, Arapski jezik i Retoriku. Odsjek Filozofskih i religijskih disciplina uključuje katedre za predmete: Historiju filozofije, Islamsku filozofiju, Filozofiju religije, Logiku, Historiju religija, Sociologiju religije, Psihologiju religije i Religijsko obrazovanje. Odsjek za islamsku historiju i umjetnost ima katedre za predmete: Historiju islama, Tursko-islamsku umjetnost, Tursko-islamsku književnost i Tursku religijsku muziku.

Na ovom primjeru vidi se kombinacija prezentiranja islama kao religije i civilizacije. Odsjek za Temeljne islamske discipline izučava normativne islamske discipline (izuzev Historije islamskih mezheba), koje se mogu naći na svim islamskim univerzitetima u svijetu. Odsjek za Filozofske i religijske discipline, pored Filozofije i Logike koji se mogu naći na tradicionalnim islamskim univerzitetima, uključuje discipline formulisane u okviru modernih izučavanja Filozofije i Studija religije. Odsjek za islamsku historiju i umjetnost bavi se civilizacijskom dimenzijom islama u historijskoj i tursko-nacionalnoj perspektivi.

3.3. Islam kao religijski svjetonazor

Ovaj metodološki pristup sugerisan je 1980-tih u talasu oživljenog interesa za islamsku epistemologiju i traganja za putevima obnove islamske civilizacije. Jedno obrazloženje novog pristupa dao je Ziauddin Sardar u knjizi *Islamske budućnosti: oblici ideja koje dolaze*:

Islam mora biti prezentovan kao svjetonazor - jedino kao svjetonazor on rješava probleme svojih sljedbenika i jedino kao svjetonazor osigurava jedinstvenu, "izuzetnu" perspektivu političkih, ekonomskih, naučnih, tehnoloških, društvenih, kulturnih i duhovnih problema

čovjeka. I jedino kao svjetonazor on je otvoren istraživanju metodama i sredstvima bilo koje discipline koja može povećati naše razumijevanje problema čovječanstva. Osim toga, kao svjetonazor islam je relevantan za muslimane kao i za Zapad koji vapi za alternativnim putevima i sredstvima za rješavanje svojih problema otuđenja.¹⁷

Prezentiranje islama kao svjetonazora imalo je nekoliko važnih metodoloških posljedica. Prvo, pošto se svjetonazor sastoji od koncepata, trebalo je identifikovati ključne islamske koncepte i izučavati ih u vezi ne samo sa prošlošću nego i sa savremenom stvarnošću. Novi pristup zahtijevao je uvođenje konceptualne analize umjesto filološke koja je prevladavala u ranijim modelima, te razvoj odgovarajućih teorija i modela.

Drugo, pošto je novi pristup imao za cilj da izučava i rješava probleme, striktna podjela islamskih nauka na discipline i poddiscipline trebala je biti prevladana. Ideja je bila da se studiraju problemi a ne discipline. Na taj način disciplinarni pristup zamijenjen je interdisciplinarnim i multidisciplinarnim pristupom. Naprimjer, kada se izučava Medinska država u vrijeme Muhammeda, a.s., nije bilo dovoljno da se referira samo na standardne knjige *Sire* (biografije Božijeg poslanika), nego da se koristeći teorije i sredstva historiografije, političkih nauka, društvene antropologije i historije tehnologije dobije cjelovita slika Medinske države.¹⁸

Prezentiranje islama kao religijskog svjetonazora sugerisano je kao korak prema islamskim studijama budućnosti koje su trebale da pripreme intelektualce sposobne da izvrše obnovu islamske civilizacije. Veza između svjetonazora i civilizacije već je ustanovljena ranije. Razlika između ovog pristupa i prezentiranje islama kao religije i civilizacije bila je u tome što je model "religija i civilizacija" bio vezan za prošlost dok je model "religijski svjetonazor", kao i svaki svjetonazor, bio usmjeren prema ljudskoj akciji u sadašnjosti i realizaciji u budućnosti.

Od 1980-tih pa dalje objavljen je znatan broj radova o "islamskom svjetonazoru" (*al-tasawwur al-islami*), ključnim islamskim konceptima (*tawhid, din, ibadah, ilm, jihad, ijtihad, shura, muhasabah, tazkiyah*) i sl., teorijama (*nazariyyat*) i sistemima (*al-nuzum*). Ovi radovi trebali su pripremiti

neophodne materijale za prezentiranje islama kao svjetonazora.

Jedan primjer pokušaja da se ovaj metodološki pristup primijeni jeste Međunarodni islamski univerzitet u Maleziji. Skoro dvije decenije historije ovog univerziteta pokazuju trend izučavanja islama kao svjetonazora. To nije bio jedini metodološki pristup nego radije kombinacija sa izučavanjem islama kao religije i civilizacije. Tako se na ovom univerzitetu uz normativne i opisne islamske discipline mogu naći kursevi koji prelaze demarkacione linije disciplina i poddisciplina. Takvi kursevi su, naprimjer: Čovjek u Kur'anu i sunnetu, Islamsko pravo i savremena muslimanska društva, Akaid i njegov utjecaj na svakodnevni život, Savremeni pravni problemi, Idžtihad i muslimanska društva, Savremeni islamski pokreti, Savremena islamska pitanja, Moderni muslimanski mislioci, Islamski svjetonazor, Fikh i etika za svakodnevni život, Islam i modernost itd.

4. Institucionalni okvir

Islamske nauke izučavaju se na univerzitetima u muslimanskom svijetu u nekoliko različitih institucionalnih okvira - na fakultetima, odsjecima, institutima i centrima. Većina univerziteta posjeduje posebni fakultet (*kuliyyah*), koji nudi dodiplomske i poslijediplomske programe u oblasti islamskih nauka. U nekim slučajevima ovi fakulteti imaju status samostalnih institucija izdvojenih iz strukture (državnih) univerziteta.

U slučaju kada na određenom univerzitetu nema fakulteta za islamske studije onda se one izučavaju u okviru odsjeka (*qism*) koji su obično u sastavu Filozofskog fakulteta ili Fakulteta humanističkih nauka. Na nekim univerzitetima postoje instituti (*ma'had*) koji uglavnom nude postdiplomske kurseve u islamskim studijama i obavljaju naučna istraživanja. Međutim, nekada, kao u slučaju Al-Azhara, *ma'had* označava preduniverzitetski pripremni centar. Konačno, na nekim univerzitetima postoje centri za islamske nauke koji nude univerzitetske kurseve sa islamskim sadržajem ili koordiniraju interdisciplinarne, odnosno multidisciplinarne programe među različitim akademskim odsjecima.

5. Metodi naučavanja i studiranja

Tokom 20. vijeka uvedene su suštinske promjene u metodologiju naučavanja islamskih studija u muslimanskom svijetu. Te promjene uglavnom slijede glavne karakteristike obrazovnog sistema u određenim muslimanskim zemljama. Tako danas uporedo postoje sistem akademskih godina i "sistem kredita" (credit system) masovnih predavanja i malih studentskih grupa, vježbi i seminara, usmenih i pismenih ispita, kontinuiranog ocjenjivanja i završnih ispita, izrade disertacija i stjecanja stepena magistra na osnovu određenog broja predmeta postdiplomskog nivoa (course work) itd.

Naučavanje se uglavnom bazira na izučavanju tekstova sa prevladavanjem filološkog, historijskog i uporednog metoda. Tekstovi mogu biti klasičnog i postklasičnog karaktera kombinovani sa udžbenicima koji daju pregled pojedinih disciplina. Korištenje metoda društvenih nauka polahko se širi jednako kao i korištenje audiovizuelnih pomagala i informativne tehnologije. U pogledu metoda studiranja, pamćenje podataka prevladava nad kreativnim mišljenjem. Takvoj metodi odgovara i jednosmjerna komunikacija između nastavnika i studenata. Istraživanje kao forma u kojoj i nastavnici i studenti zajednički učestvuju i dalje čeka punu afirmaciju.

6. Izazovi budućnosti

Sadašnje stanje u izučavanju islama na akademskim institucijama u muslimanskom svijetu je neujednačeno. Vidjeli smo da uporedo postoje različiti metodološki pristupi, institucionalni okviri i metodi naučavanja i studiranja. U takvoj situaciji ni budućnost ne može biti jednovrsna, niti doći kao rezultat pravolinijskog razvoja. Ne može se očekivati, naprimjer, da će prezentiranje islama kao religije biti zamijenjeno prezentiranjem islama kao civilizacije, niti da će ovo posljednje biti zamijenjeno paradigmom islama kao religijskog svjetonazora. Prije se može očekivati da će biti nastavljena koegzistencija sva tri metodološka pristupa, neka vrsta njihove kombinacije ili čak pojava novih pristupa. U tom smislu možemo reći da je budućnost u sadašnjosti.

Iskustvo u prezentiranju i naučavanju islama tokom 20. vijeka daje nam mogućnost da kritički ocijenimo prednosti i ograničenja svake od tri glavne metodološke paradigme. Prezentiranje islama kao religije, posebno u tradicionalnim obrazovnim centrima bilo je uspješno u formiranju svršenika koji su bili odani stvari islama, posjedovali određeno znanje i visoki etički profil a koji su često bili izvan doticaja sa stvarnošću. Prezentiranje islama kao religije i civilizacije bilo je u stanju da proizvede svršenike koji su svjesni uloge islama kao kulturno-civilizacijskog faktora ali koji nekada nisu mogli jasno razlikovati objavljene izvore islama od njihove historijske manifestacije niti načiniti hijerarhiju između različitih elemenata civilizacije. Osim toga ova paradigma je obično smještala islamsku civilizaciju u prošlost, razvijala nekada romantičarski odnos prema njoj, bila nemoćna da je učini relevantnom za sadašnjost a posebno ne za budućnost.

Prezentiranje islama kao religijskog svjetonazora je novi pristup koji treba dalje da se razvija, elaborira i prevodi u praktični proces naučavanja. Ovaj pristup može proizvesti kompetentne intelektualce koji su sposobni da učine islam relevantnim za savremeno doba. Međutim, postoji latentna mogućnost da se ovaj metodološki pristup pretvori u samodovoljnu ideologiju i svede na određene slogane i trenutačna rješenja.

Jedan od načina da se to izbjegne jeste da se kombinuju elementi sve tri paradigme: normativne i deskriptivne islamske discipline, historijske manifestacije islama kao kulture i civilizacije koja nije ograničena na prošlost i elementi islama kao religijskog svjetonazora koji izražava vjerovanje, vrijednosti, iskustvo, i krajnje ciljeve muslimanskog Ummeta.

Na ovaj način možda bi se moglo odgovoriti na izazove vremena koje dolazi. A ti izazovi uključuju postizanje integrisanog koncepta znanja, visokog integriteta i primjerne prakse muslimanskih učenjaka, prevladavanje marginalizacije islamskih studija u akademskim institucijama muslimanskog svijeta i njihovih svršenika u muslimanskim društvima te pretvaranje centara islamske učenosti u poštovane izvore znanja, istraživanja, razvoja i vodstva.

Bilješke:

- 1 Vidi: Katib Celebi, *Kesf-el-Zunun* (Istanbul: Maarif matbaasi, 1941.), 1: 11-18.
- 2 Mehmed Zeki Pakalin, *Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sozlugu* (Istanbul: Milli Egtim Basimevi, 1983), 2:436-442, s.v. "medrese"; George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in islam and the West* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.), 27-32.
- 3 Frances Robinson, "Ottomans-Safavids-Mughals: Shared Knowledge and Connective Systems", *Journal of islamic Studies*, 8:2 (1997.), 151-184.
- 4 George Makdisi, *The Rise of Colleges*, 81.
- 5 George Makdisi, *The Rise of Colleges*, 99-103, 116.
- 6 O ovim reformama vidi: Muhammad Abd al-Mun'im Khafaji, *Al-Azhar fi alf 'am* (Cairo: Maktabat Kulliyyat Al-Azhar - Beyrut: Alam al-kutub, 1407/1987.), 2:175-198.
- 7 Informacije dobivene od Dr. Abd al-Salam al-Bishr sa Kulliyyah al-Da'wah al-islamiyyah, Al-Azhar.
- 8 *Turkiye Diyanet Vakfi Ansiklopedisii* (Istanbul: Turkiye Diyanet Vakfi, 1993), 8:521-525, s.v. "Darulfunun".
- 9 *The Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade (New York: Macmillan Publishing Company, 1987) s.v. "Study of Religion", 14: 64-92.
- 10 *The Oxford Encyclopedia of Modern islamic World*, ed. John L. Esposito (New York - Oxford: Oxford University Press, 1995), 2:325-331, s.v. "Islamic studies: History of the field".
- 11 Jacques Waardenburg, "Humanities, Social Sciences and islamic Studies", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 1:1 (1990.), 66-88.
- 12 Ismail Raji al-Faruqi, *Islamization of Knowledge: General Principles and Workplan* (Washington: International Institute for islamic Thought, 1982.), 38.
- 13 Vidi: Mohd Kamal Hasan, "Islamic Studies in Contemporary South East Asia: Genral Observations" in *Islamic Studies in ASEAN: Presentations of an International Seminar*, ed. Isma-ae Alee et al. (Pattani: College of islamic Studies, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Thailand, 2000.), 479-480; Ibrahim M. Zein, "Tadris al-fiqh wa usuluh min wijhat nazar ma'arif al-wahy: tajribat al-jami'ah al-islamiyyah al-'alamiyyah bi-maliziya", in *islamic Studies in ASEAN*, 213-242; International islamic University, *Undergraduate Prospectus 2000-2001* (Kuala Lumpur, 2001.).
- 14 Prva dva pristupa su identifikovana od strane prof. A.M. Mohameda Mackeena u njegovom članku "Islamic Studies as a University Discipline", *The islamic Review and Arab Affairs*, 57:5 (May 1969), 13-18, 36 i 57:6 (June 1969.), 36-38. Treći pristup je sugerisao Ziauddin Saradar u knjizi *Islamic Futures -The Shape of Ideas to Come* (London- New York: Mansell, 1985.), 314-318.
- 15 G. M. D. Sufi, *Al-Minhaj. Being the Evaluation of Curriculum in the Muslim Educational Institutions of Indo-Pakistan Subcontinent* (Lahore: Shaikh Muhammad Ashraf, 197.), 73-75.
- 16 <http://www.ilahiyat.marun.edu.tr>.
- 17 Ziauddin Saradar, *Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come*, 316.
- 18 Isto, 315.

m